

ОЦІНКИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Собкевич О. В., *центр економічних і соціальних досліджень НІСД*

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну промисловість зазнає нищівних втрат і руйнувань активів, виробничо-збутових, логістичних ланцюгів. Згідно зі звітом щодо оновленої спільної оцінки збитків і потреб, які виникли внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ (Rapid Damage and Needs Assessment, RDNA3), підготовленим урядом України разом із Групою Світового банку, Європейською Комісією та ООН¹, прямі збитки у промисловості досягли 13 млрд дол. США (8,6 % від загальної суми збитків, завданих економіці)². Найбільші збитки зафіксовано в Донецькій, Харківській та Київській областях.

Одним із вкрай негативних наслідків повномасштабної війни РФ на території України стала масштабна деіндустріалізація – у 2022 р. частка переробної промисловості у ВВП України становила 7,6 %, тоді як у 2021 р. вона була на рівні 10,3 %, у 2020 р. – 10,1 % (рис. 1).

Усього ж за 2010–2022 рр. частка переробної промисловості у ВВП в Україні скоротилася на 5,5 в. п., у той час як у світі цей показник загалом був стабільним і становив у середньому 15–16 % (у країнах ЄС – 15 %).

Світовим лідером за часткою переробної промисловості у ВВП у 2022 р. є Ірландія (38 %), яка, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., взяла курс на розвиток економіки, що ґрунтується на високих технологіях, цифровізації, підтримці освіти і науки. Важливу роль відіграло Агентство промислового розвитку, яке сприяло

¹ Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), February 2022 – December 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

² RDNA3 охоплює збитки, заподіяні протягом майже дворічного періоду з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 р. до 31 грудня 2023 р.; протягом цього періоду загальну суму збитків оцінено в 152 млрд дол. США.

іноземним інвестиціям, субсидіям для багатьох фірм, підготовці кваліфікованих кадрів і видачі грантів на проведення досліджень і розробок³.

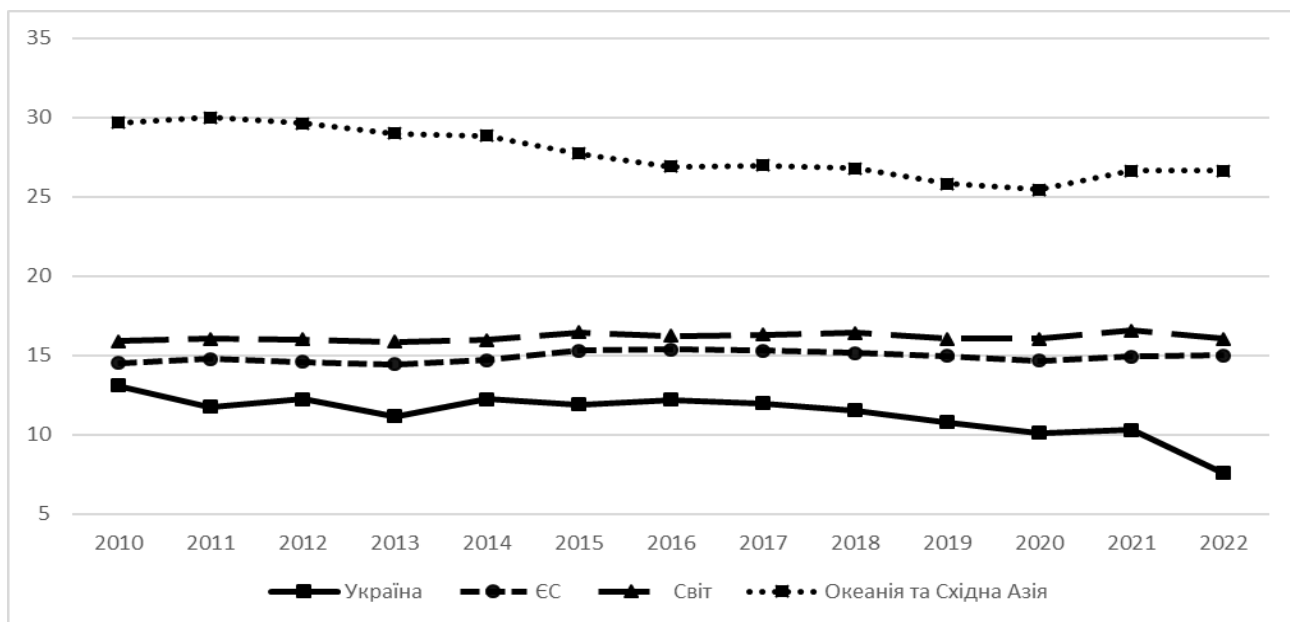

Рис. 1. Динаміка часток переробної промисловості у ВВП, %
Джерело: складено за даними Manufacturing, value added (% of GDP)⁴.

У найближчих сусідів України – країнах Центральної та Східної Європи – у 2022 р. частка переробної промисловості була на рівні 17–21 % (у Чехії – 21 %, Словаччині – 20,3 %, Польщі – 17,5 %, Угорщині – 17,2 %). У країнах Балтії – Литві, Латвії, Естонії – цей показник становив 16,3 %, 13 % і 12,8 % відповідно.

Частка переробної промисловості у ВВП є значно вищою в країнах південно-східної Азії і Тихоокеанського регіону, що свідчить про перехоплення ними промислового лідерства у європейських країнах, США і Канади. У 2022 р. частка переробної промисловості у ВВП у Китаї була 27,7 %, Таїланді – 27 %, Південній Кореї – 25,6 %, В'єтнамі – 24,8 %, Малайзії – 23,4 %, Сінгапурі – 20,5 %, Японії – 19,2 %, Індонезії – 18,3 %.

У рейтингу індустріальної конкурентоспроможності (Competitive Industrial Performance Index – CIP), який щороку складає ЮНІДО ([англ. UNIDO – United Nations Industrial Development Organization](#) – Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку), Україна у 2021 р. посіла 69 сходинку серед 153 країн. Лідерами цього рейтингу є Німеччина, Китай, Ірландія, Південна Корея, США (рис. 2).

³ Юрій Щербак. Уроки «кельтського тигра». *День*. 2006. 31 січ. (№ 12). URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/svitovi-diskusiyi/uroky-keltskohotyhra>

⁴ Див.: URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS>

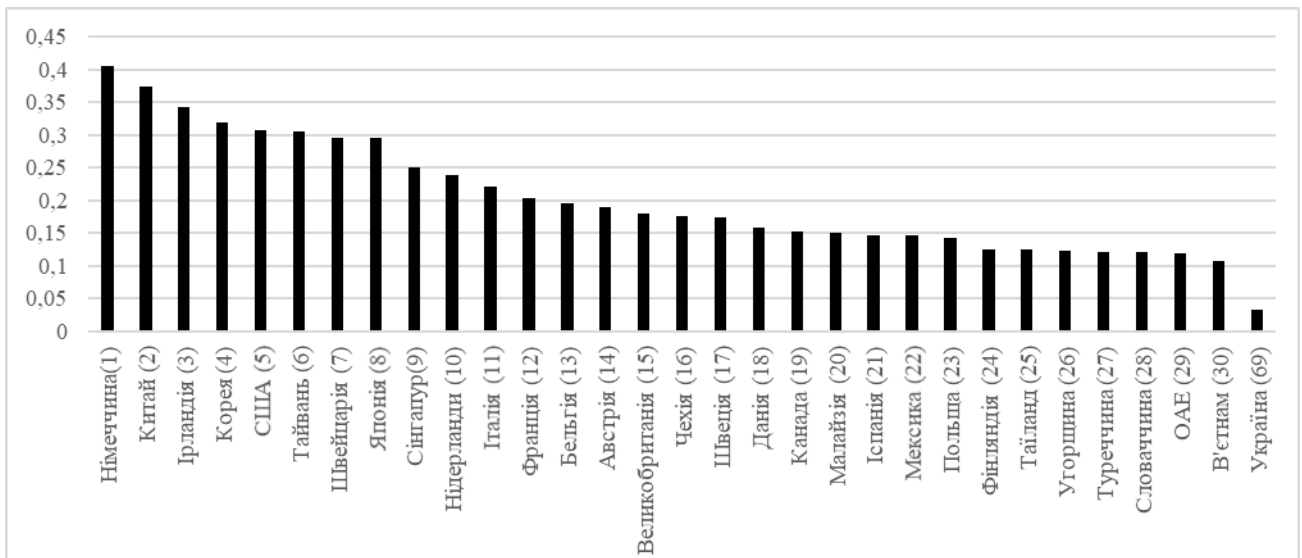

Рис. 2. Місця деяких країн світу в рейтингу індустріальної конкурентоспроможності CIP, 2021 р.
Джерело: складено за даними Competitive Industrial Performance Index⁵.

Індекс індустріальної конкурентоспроможності оцінює виробничий потенціал країни, інтенсивність індустріалізації та їхній вплив на світовий ринок як основні компоненти промислової ефективності. Показники CIP входять до Цілей сталого розвитку – Цілі 9 «Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям».

У країнах – лідерах рейтингу індустріальної конкурентоспроможності у 2021 р. створювалося понад половину (56,5 %) доданої вартості переробної промисловості (див. табл.). Внесок України до світової доданої вартості переробної промисловості становив 0,08 %, а за такими показниками як додана вартість переробної промисловості й експорт переробної промисловості на душу населення (265 і 1075 дол. США відповідно) наша держава значно відстає не тільки від світових лідерів індустріального розвитку, а й від країн Центральної та Східної Європи та Балтії.

Додана вартість середньо- і високотехнологічних секторів у загальній доданій вартості переробної промисловості в Україні у 2021 р. становила 28,3 %, що значно менше, ніж в аналізованих країнах, за винятком Польщі та країн Балтії, де значення цього показника були приблизно зіставними з українським. Але при цьому балтійські країни і Польща демонструють вищі показники часток середньо- і високотехнологічних секторів у загальному експорті переробної промисловості (країни Балтії – понад 40 %, Польща – 53,4 %); в Україні значення цього показника становило 32,2 %.

⁵ Див.: URL: <https://stat.unido.org/data/table?dataset=cip>

Таблиця

Окремі показники індустріальної конкурентоспроможності у деяких країнах світу

Країни / Показники		Внесок країни до світової доданої вартості переробної промисловості, %	Додана вартість переробної промисловості на душу населення, дол. США	Експорт переробної промисловості на душу населення, дол. США	Додана вартість середньо- і високотехнологічних секторів у загальній доданій вартості переробної промисловості, %	Частка середньо- і високотехнологічних секторів у загальному експорті переробної промисловості, %
Країни-лідери СІР	Німеччина	4,9	8483	17591	60,6	72,2
	Китай	30,9	3145	2262	41,5	61,9
	Ірландія	1,2	35365	37455	54,4	61,6
	Корея	3,2	8819	11992	63,6	75,9
	США	16,3	7020	3118	44,1	62,3
Країни ЦСЄ	Чехія	0,3	4824	20431	51,3	70,1
	Словаччина	0,1	3528	18229	49,8	71,6
	Польща	0,7	2530	7335	32,9	53,4
	Угорщина	0,2	2830	13192	54,6	76,1
Країни Балтії	Литва	0,07	3393	12813	32,5	45,6
	Латвія	0,03	2030	8262	25,2	40,9
	Естонія	0,03	2764	14477	29,5	46,9
Україна		0,08	265	1075	28,3	32,2

Джерело: складено за даними Competitive Industrial Performance Index⁶.

Повномасштабна війна РФ проти України призвела до поглиблення технологічного відставання української економіки. Зокрема, у 2023 р. понад третину товарного експорту (36,1 %) становила продукція сільського господарства⁷, тоді як у довоєнному 2021 р. її частка була 24,8 %. Функціонування промисловості в умовах війни спричинило зміни в її галузевій структурі. Пошкодження, руйнування та знищення вагомих обсягів активів базових галузей – металургійної, хімічної, машинобудівної промисловості – призвели до значного скорочення їхніх часток у структурі промисловості порівняно з довоєнним 2021 р. (за винятком машинобудування завдяки нарощуванню випуску продукції для ЗСУ, а також виробничих машин та обладнання). У 2023 р. частка металургійної галузі у структурі переробної промисловості становила 17 % (у 2021 р. —29,1 %), хімічної і пов'язаних з нею галузей – 8,9 % (у 2021 р. – 10,2 %). Частка машинобудування зросла за цей період з 9,3 % до 12,3 %.

Натомість збільшується питома вага менш технологічних виробництв харчової, легкої, деревообробної галузей у структурі промисловості. Так, у 2023 р.

⁶ Див.: URL: <https://stat.unido.org/data/table?dataset=cip>

⁷ Експорт груп 01-14 за УКТЗЕД.

частка харчової промисловості становила 39,9 % у структурі переробної галузі (у 2021 р. – 30,9 %), легкої – 2,2 % (у 2021 р. – 1,3 %), деревообробної – 3,1 % (у 2021 р. – 2,5 %).

Така ситуація зумовлена як об'єктивними зовнішніми чинниками, пов'язаними з веденням бойових дій, що гальмує технологічні зрушення, так і цілою низкою внутрішніх системних проблем. До останніх належать, зокрема, такі.

Недостатність інвестицій для модернізації промисловості, їх незадовільна структура в розрізі технологічності. Подолання технологічної відсталості промисловості неможливе без інвестицій в оновлення основних фондів, ступінь зношеності яких у 2021 р. становив 60,5 % (у добувній промисловості – 38,6 %; переробній – 60,2 %; водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами – 60,2 %; постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 68 %).

Частка промисловості в загальному обсязі капітальних інвестицій знижується й становила у 2021 р. 36 %, у 2022 р. – 30,8 %. У структурі капітальних інвестицій у переробну промисловість у 2022 р. традиційно переважали частки харчової промисловості (28,9 %), деревообробної промисловості (17,5 %), металургії (16,8 %), хімічного комплексу (12,4 %). Незначними залишаються частки інвестицій у високотехнологічні виробництва – виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 1 %, електричного устаткування – 2,1 %, основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – 3,6 %.

Рівень достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації промислового виробництва визначається дотриманням норми інвестування по відношенню до ВВП, що є важливим індикатором інвестиційної безпеки держави, задовільне значення якого має становити 25 % і більше. Натомість, в Україні у 2022 р. у промисловості цей показник становив лише 18,1 %.

Низькі обсяги витрат на дослідження і розробки. Наукоємність ВВП (витрати на наукові дослідження і розробки по відношенню до ВВП) в Україні протягом багатьох років становить менше 1 %, за 2012–2022 рр. вона знизилась більше ніж удвічі – з 0,67 до 0,32 % (рис. 3). У промисловості цей показник був у 2022 р. 0,08 %, у 2021 р. – 0,1 %. У ЄС за аналізований період наукоємність ВВП зростає з 2,08 % до 2,24 %, найбільші значення у 2022 р. демонстрували Бельгія (3,43 %), Швеція (3,4 %), Австрія (3,2 %), Німеччина (3,13 %), Фінляндія (2,95 %), Данія (2,89 %); найменші – Румунія (0,46 %), Мальта (0,69 %), Латвія (0,75 %), Болгарія (0,77 %), Кіпр (0,77 %).

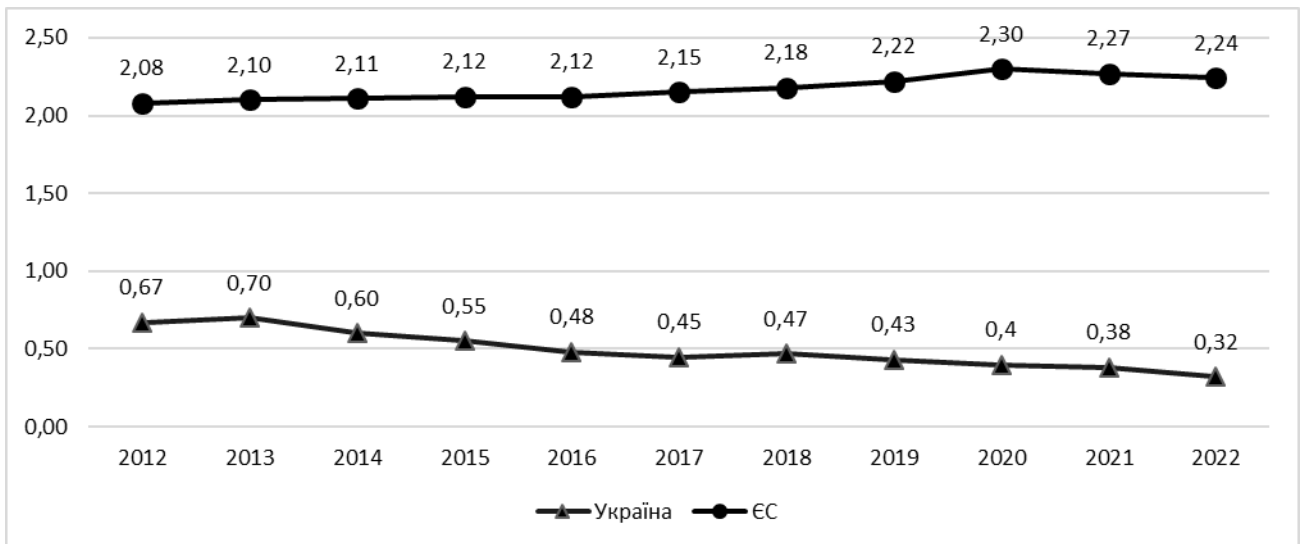

Рис. 3. Відношення витрат на дослідження і розробки до ВВП, %
Джерело: складено за⁸.

У 2022 р. країни ЄС загалом витратили 352 млрд євро на дослідження та розробки, що на 6,3 % більше, ніж у 2021 р. (331 млрд євро) і на 48,5 % більше, ніж у 2012 р. (237 млрд євро)⁹. Стимулювання наукової діяльності в ЄС здійснюється у спосіб прямої (бюджетне фінансування, гранти, субсидії, дотації, безвідсоткові позики тощо) і непрямой (пільги, податкові знижки, податкові канікули тощо) фінансової підтримки.

Занепад кадрового потенціалу розвитку промисловості на інноваційних і технологічних засадах – старіння кадрів, відплив мізків за кордон, втрата престижності інженерних, проєктувальних та технологічних спеціальностей відбувалися роками. За 2010–2022 рр. кількість зайнятих працівників у промисловості скоротилася майже вдвічі – з 3291,9 тис. до 1808,6 тис. осіб. Війна суттєво загострила цю проблему – масовий виїзд громадян України за кордон, переміщення людей всередині країни, мобілізація до лав ЗСУ – чинники, що призвели до скорочення пропозиції трудових ресурсів у промисловості, появи дефіциту за певними спеціальностями. У 2022 р. кількість зайнятих працівників у промисловості зменшилася на 16,5 % порівняно з 2021 р.

Важливим ресурсним показником науково-технічного розвитку є чисельність кадрів, зайнятих у сфері досліджень і розробок. Загальна динаміка активності дослідницької діяльності в нашій країні є незадовільною – щороку скорочується кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи (дослідників, техніків та допоміжного персоналу); у промисловості їхня кількість становила у 2021 р. 2377 осіб, у 2022 р. – 2100 осіб.

⁸ Eurostat, R&D expenditure (as % of GDP). URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/visualisations> ; Статистична інформація Держстату, витрати на виконання наукових досліджень і розробок. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹ EU expenditure on R&D reaches €352 billion in 2022. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231201-2>

За даними щомісячного опитування підприємств, здійсненого ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 43 % промислових підприємств серед основних проблем ведення бізнесу під час війни називають нестачу робочої сили внаслідок призову до ЗСУ або виїзду співробітників¹⁰.

Низький ступінь співпраці підприємств у ланцюгах доданої вартості, недостатність замкнених циклів виробництва продукції вищих технологічних укладів. Концентрації капіталів різних розмірів та реалізації інноваційних проєктів, налагодженню коопераційно-виробничих зв'язків у рамках галузевої та міжгалузевої територіальної співпраці сприятиме входження підприємств у ***кластери***. В ЄС функціонує понад 1500 кластерів, що розташовані у понад 200 регіонах; на них припадає майже 25 % загальної зайнятості¹¹. Натомість в Україні на державному рівні кластерній моделі все ще не надається належної уваги.

Зміцнення технологічного потенціалу промисловості України пришвидшить економічне відновлення на засадах структурної перебудови економіки з пріоритетним розвитком середньо- і високотехнологічних виробництв.

Для цього необхідно: забезпечити державну підтримку трансферу технологій, що надасть підприємствам доступ до новітніх розробок і скоротить їхні витрати на одержання результату; здійснювати публічні закупівлі товарів, робіт і послуг з урахуванням рівня їх технологічності; запровадити науково-технологічну експертизу інвестиційних проєктів щодо наявності в них сучасних техніко-технологічних рішень; розглянути можливість внесення змін до Податкового кодексу України стосовно запровадження податкових пільг для підприємств промисловості, які інвестують кошти в основний капітал, а також стимулювання НДДКР; привести у відповідність до потреб роботодавців систему підготовки технічних і наукових працівників у галузях промисловості; пришвидшити розвиток кластерів у промисловості, зокрема й інноваційних.

¹⁰ Нове щомісячне опитування підприємств. Квітень²⁴, «Український бізнес під час війни». URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/_NRES_April_2024_FINAL_UA.pdf

¹¹ Cluster policy. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/cluster-policy_en